

Психологічні особливості розвитку моральної свідомості студентів

Ю. В. Тимош

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, м. Кременець, Україна
Corresponding author. E-mail: Ylia21@meta.ua

Paper received 28.04.18; Accepted for publication 01.05.18.

<http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-164VI68-18>

Анотація. У статті відображено результати теоретико-емпіричного дослідження рівнів розвитку моральної свідомості студентів. Встановлено, що найбільш сформованим є конвенційний рівень, який виражає спрямованість студентів на слідування прийнятим у суспільстві нормам і правилам. Це, значною мірою, сприяє гармонійній міжособовій взаємодії студентів, але водночас гальмує їх самовираження відповідно до власних цінностей. Такому самовираженню сприяє постконвенційний рівень, який у студентів є недостатньо сформованим й потребує розробки психолого-педагогічних технологій для розвитку моральної свідомості молоді.

Ключові слова: особистість, моральна свідомість, моральна поведінка, вчинок, добро, зло, моральні норми, моральний розвиток.

Постановка проблеми. Проблема морального становлення й розвитку особистості завжди була однією з найбільш актуальних, а у сучасних умовах, зважаючи на системну кризу, яка охопила наше суспільство, зазначена проблема набуває особливого значення. Адже, незважаючи на те, що людина живе у матеріальному світі й тому, напевно, має насамперед потреби матеріальні, моральні ідеали завжди вважалися вищими, важливішими особистісними цінностями. А проте, останнім часом, спостерігається суттєве погіршення моральних взаємин між людьми, зростання цинізму, брутальності, жорстокості, агресивності, невміння зрозуміти іншого, проявити повагу, толерантність, емпатію, милосердя, справедливість. Ці риси, на жаль, все різкіше проявляються в поведінці не тільки «збагачених» відповідним досвідом дорослих та юнаків, а й підлітків і навіть дітей. Більше того, окреслена проблема загострюється з огляду на засилля візців агресивної та цинічної поведінки у сучасних ЗМІ.

Отож, на сучасному етапі, окреслена проблема набуває особливого значення, відноситься до глобальних й усвідомлюється багатьма країнами та народами. Адже саме духовність, моральність – найважливіше, що складає фундамент людини як особистості. Саме у цьому фундаменті – основа гармонійного розвитку всіх потенційних можливостей індивіда, запорука того, що результати його діяльності справді слугуватимуть вищим цінностям буття людини та соціуму. Тому що морально розвинена особистість спрямована на добро й добротність, вона здатна діяти за законами добра з власної ініціативи, а не під тиском спонукань ззовні; приймати безкорисливі рішення та не розраховувати на схвалення чи винагороду за кожний свій вчинок.

До проблеми морального виховання, формування моральної свідомості особистості неодноразово зверталися такі науки, як філософія, етика, педагогіка та психологія. Завдяки виконаним науковим дослідженням у різних галузях, простежено чимало важливих ліній морального розвитку особистості, проте реалії сьогодення змушують шукати нові аспекти й розставляти нові акценти у висвітленні питання природи моралі, сутності зовнішніх суспільних вимог та їх гармонійного поєднання із завданнями індивідуального становлення, самореалізації, самоактуалізації, онтогенетичної еволюції розуміння моральних категорій

та понять тощо. Попри наявні дослідження моральності, у науковій літературі все ще відсутні комплексні дослідження рівнів морального розвитку сучасного українського студентства, яке в умовах реформування різних сфер нашого суспільства часто постає активною рушійною силою реформ. Це зумовлює актуальність емпіричного дослідження рівнів морального розвитку студентської молоді.

Мета дослідження – теоретично й емпірично виявити рівні розвитку моральної свідомості студентів.

Аналіз досліджень і наукових публікацій. Як зазначає Р. В. Павелків, моральний розвиток особистості являє собою здатність людини розуміти, інтеріоризувати суспільні вимоги, засвоювати морально-етичні приписи та вибудовувати свою поведінку відповідно до них. Учений розглядає моральну свідомість як особливий конструкт психіки, що забезпечує розуміння і прийняття моральних законів та організацію людиною відповідно до них власної поведінки [7].

М. Й. Боришевський зауважує, що моральність не можна обмежувати лише певними внутрішніми аспектами чи моментом поведінки. Вона народжується, вириває, формується та функціонує у моральній діяльності, моральній поведінці. За його розумінням, моральність є головною складовою духовності, що дає можливість особистості осмислити сенс власного життя, збагнути мету, задля якої вона живе, усвідомити свою неповторність, відповідальність за все, що робить, зрозуміти, що життя – це боротьба зі злом в ім'я добра. Дослідник визначає моральну діяльність (поведінку) як особливий вид людської діяльності, який мотивується виключно моральними імперативами. Одиницею моральної поведінки виступає моральний вчинок. Він може бути виражений діями, позиціями, ставленнями, вербальними та невербальними способами комунікативної діяльності. Тож учений зазначає, що «утвореннями, які в системі особистості становлять підсистему свідомості (зрозуміло, і самосвідомості також) або органічно пов'язані з нею, є: світогляд, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, спрямованість, соціальні потреби, мотиви та інтереси, прагнення, соціально орієнтоване мислення, почуття, воля» [3].

На думку О. Бондаревської, моральна свідомість особистості, — це процес відображення індивідуальною свідомістю морального аспекту суспільних подій та актів поведінки, в результаті яких здійснюється їх

моральна оцінка, робиться вибір та регуляція діяльності і поведінки відповідно з інтересами суспільства, які виявляються у вимогах (нормах) суспільної моралі [9]. У структурі моральної свідомості О. Бондаревська виокремлює три компоненти [6]:

- нормативний, до якого належать моральні знання, моральні поняття, принципи, ідеї, що виражають вимоги суспільства до поведінки людей і які стали надбанням особистості;

- оціночний, до якого належать оцінка й самооцінка, ідейно усвідомлені оцінні критерії, що використовує особистість у практичній діяльності;

- регулятивний, до якого належать почуття, ставлення, переконання та інші компоненти свідомості, що здійснюють вплив на поведінку особистості.

Розглядаючи різні підходи вчених до визначення структури моральної свідомості особистості, О. В. Лебедіна описує загальні структурні компоненти, характерні для кожного з підходів. До таких структурних компонентів моральної свідомості, попередньо згрупувавши їх, дослідниця відносить наступні [6]:

- когнітивний – моральні уявлення; поняття; моральні знання;

- світоглядний – моральні переконання; ціннісні орієнтації, ставлення, інтерес до моральних потреб;

- поведінковий – моральний мотив; моральні стосунки;

- емоційний – моральні почуття.

Розподіл за групами структурних компонентів умовний, тому що в дійсності ставлення особистості до оточуючих її людей виявляється у взаємодії всіх зазначених компонентів, комплексно. Фактично ці компоненти функціонують у моральній свідомості як єдине ціле.

Наведені вище визначення свідчать про те, що певна частина дослідників до структури поняття «моральна свідомість» вносять такі компоненти, як моральні знання у вигляді уявлень, понять і ставлення до оточуючих, як прояв засвоєння моральних знань. Інші учені на перший план висувають оцінку актів поведінки, на основі якої робиться вибір та регуляція поведінки.

Моральна свідомість функціонує на двох рівнях – емоційно-почуттєвому (пов'язаний з реакціями особистості на стосунки між людьми) та раціонально-теоретичному (виражається у системі моральних знань про норми, принципи, ідеали, оціночні судження, поняття, у яких теоретично обґрунтовується моральність та її елементи), які між собою взаємодіють та доповнюють один одного. Залежно від носія моральна свідомість поділяється на індивідуальну та суспільну.

У структурі моральної сфери особистості виокремлюють систему мотивів, що спонукають людину дотримуватися моральних імперативів у поведінці та діяльності. Обов'язок і мотив самочинно творити добро (гуманність, моральна любов), на думку А. Р. Зимянського, є найважливішим моральним мотивом [5, с. 14-15]. Обов'язок у сфері соціальної відповідальності виявляє переважно примусовий характер, тоді як у моральному мотиві – це добровільне емоційне ставлення особистості до дотримання моральних норм. У самочинному прагненні творити добро відсутній момент примусовості дії. Обов'язок і

гуманізм – це єдність усвідомленої необхідності підкорятися моральному закону та прагненню творити добро. В особистості ці мотиви взаємодіють і підтримують один одного. Дотримання моральних норм здійснюється у складній боротьбі мотивів, людина свідомо й підсвідомо зважає всі «за» і «проти» при виборі вчинку, позиції, ставлення, ідеалу. Принципи моралі стають реальними спонукальними силами лише за умови, якщо вони переживаються особистістю [5].

Більш детально тепер ми зупинимося на результатах досліджень відомого американського психолога Л. Кольберга, котрий, досліджуючи рівні розвитку моральної свідомості, користувався такими показниками, як знання, почуття, ставлення, потреби, мотиви, переконання. Ці показники учений виявляв у процесі дослідження моральних суджень людей.

В результаті проведених досліджень Л. Кольберг виокремив шість стадій розвитку моральної свідомості особистості, які об'єднав у три рівні (кожен із рівнів, у свою чергу, має дві стадії): доморальний, конвенційний та автономний, або постконвенційний (загалом зазначені рівні розвитку моральної свідомості збігаються з типологією страху, сорому та совісті, за І. Бехом) [2].

I. Доморальний рівень. У своїй поведінці людина враховує прийняті в суспільстві правила й норми, що визначають поняття добра і зла. Однак при цьому вона орієнтується лише на власні фізичні або гедоністичні (пов'язані із задоволенням або невдоволенням) наслідки виконуваних дій (заохочення, покарання, фаворитизм тощо), а також на авторитет і владу тих, хто встановив ці правила й норми:

Стадія 1. Людина орієнтується на покарання і підпорядкування (покору), її дії самооцінюються як позитивні або негативні залежно від того, заохочено або покарано людину.

Стадія 2. Наївно інструментальна орієнтація. Морально виправданою вважається дія, яка водночас сприяє задоволенню потреб як індивіда, так і інших людей. Взаємодії людей розуміються як ринковий обмін «ти – мені, а я – тобі».

II. Конвенційний рівень. Людина у своїй поведінці підпорядковується прийнятим моральним вимогам і прагне відповідати моральним очікуванням групи (сім'ї, трудового колективу, організації, нації тощо):

Стадія 3. Орієнтація на еталонний зразок «добраго хлопця» чи «доброї дівчини», що існує у певній групі.

Стадія 4. Орієнтація на вимоги «закону і порядку». Людина поводиться так, а не інакше через те, що виконує свої обов'язки або обіцянки, контролює виконання встановленого порядку задля самого порядку.

III. Автономний, постконвенційний, чи принципний рівень. Людина прагне виявити та встановити для себе універсальні моральні цінності, які є правильними незалежно від того, яка група людей підтримує їх, та незалежно від того, які стосунки у людини з відповідною групою людей:

Стадія 5. Внутрішня система принципів людини зорієнтована на соціальну домовленість, зумовлену офіційно прийнятою суспільною мораллю.

Стадія 6. Автономна мораль людини визначається універсальними етичними принципами справедливості, добра, віри, краси тощо.

Тобто, розглянувши рівні та стадії розвитку моральної свідомості, можна зробити висновок, що на доморальному рівні людина виконує вимоги, боїться покарання. На конвенційному рівні дотримання моралі визначається намаганням належати групі, суспільству, відповідати їх вимогам з метою самозбереження, на третьому рівні – автономному, людина добровільно обирає моральну поведінку, адже переконана, що жити їй потрібно згідно норм, прийнятих нею особисто [1; 9]. Тобто на 6 стадії формуються стійкі моральні принципи, виконання яких забезпечується власною совістю, безвідносно до зовнішніх обставин і розумових міркувань.

Дослідження учених підтвердили, що розвиток вище названих стадій моральної свідомості, особливо становлення автономної моралі, залежить не стільки від індивідуального розвитку людини, скільки ступеня соціального прогресу суспільства, в якому вона живе, а також від того, у чому суспільство бачить джерело моральних норм (у волі Господа, логічному правилі чи у приписах спільноти) [9]. Ці рівні виявляються за допомогою таких показників, як моральні знання (когнітивний компонент моральної свідомості), моральні почуття та моральні судження (комунікативно-емоційний компонент), моральна поведінка (прикладна сторона моральної свідомості).

Через стосунки з іншими людина отримує знання про себе, свою цінність. Жодна дія чи вчинок людини, жоден акт взаємодій (взаємини, комунікація, співдія) не могли б отримати морального виміру, якби особистість не була би здатна до усвідомлення їх внутрішньої проблематики та співвіднесення їх із власними уявленнями про добро і зло, належне та справедливе, з «голосом» власного сумління. Відтак у структурі моральної свідомості розвивається моральна самосвідомість, яка сприяє збереженню цілісності внутрішнього світу особистості, створює той моральний фундамент, який допомагає людині в усіх життєвих ситуаціях керуватися у своїй поведінці високоморальними мотивами, не порушувати єдності внутрішнього мотиву і вчинку.

Здійснивши теоретичний аналіз проблеми, переходимо до емпіричної частини нашої статті.

Аналіз результатів дослідження. Задля реалізації мети дослідження була використана методика Л. Кольберга – «моральні дилеми». Вибірку склали 114 студентів Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, віком 17-22 років та 149 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки 17-25 років, разом 263 особи. Математично-статистична обробка отриманих даних здійснювалася з допомогою описової статистики комп'ютерної програми SPSS.

Середньогрупові показники морального розвитку досліджених студентів відображено на рис. 1:

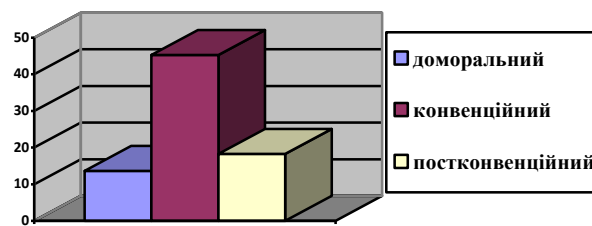

Рис. 1. Середньогрупові показники рівнів морального розвитку студентів

Як видно з рисунку 1, найбільш сформованим у студентів є конвенційний рівень морального розвитку (45,23±7,80), який виражає спрямованість студентів на відповідність соціальним нормам і правилам. Вважаємо, що високий рівень конвенційного рівня морального розвитку зіставляється із колективістським полюсом культури українського суспільства за моделлю Г. Хофстеде [10].

Як стверджує Л. В. Засєкіна, колективізм означає тяжіння, передусім, до вироблених традицій, правил і норм. Саме колективізм пропагує важливість думки інших, їх оцінку і схвалення, порушує питання самооцінки особистості, тоді як індивідуалізм ототожнюється, передусім, із самоприйняттям і самоцінністю. Учена зазначає, що для встановлення міжособової взаємодії найбільш прийнятним є збалансований тип культури у полюсах індивідуалізм-колективізм [4].

Тому вважаємо, що такої збалансованості відповідає постконвенційний рівень морального розвитку (18,39±7,82). Саме цей рівень забезпечує оптимальне самовираження особистості відповідно до своїх цінностей та уявлень про світ. Цей рівень морального розвитку більшою мірою тяжіє до виміру індивідуалізму культури. Найменш вираженим є доморальний рівень розвитку (13,69 ± 5,40), який виражає примітивну орієнтацію студентів у поняттях добра і зла у відповідності до власних цінностей чи гедоністичних потреб, а не прийнятих у суспільстві норм.

Висновки та перспективи наступних досліджень. Результати теоретичного та емпіричного дослідження рівнів розвитку моральної свідомості студентів свідчать про те, що найбільш сформованим рівнем є конвенційний рівень, який виражає спрямованість студентів на наслідування прийнятих у суспільстві норм і правил. Це значною мірою сприяє гармонійній міжособовій взаємодії студентів, але водночас гальмує їх самовираження відповідно до власних цінностей. Такому самовираженню сприяє постконвенційний рівень, який не є достатньо сформованим у студентів, що потребує розробки спеціальних психолого-педагогічних технологій для розвитку моральної свідомості молоді. Розробка й упровадження таких технологій слугують **перспективами** подальших наших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцыферова Л. И. Связь нравственного сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследования Лоуренса Кольберга и его школы) / Людмила Ивановна Анцыферова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 3. – С. 5–17.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
3. Боришевський М. Й. Соціально-психологічна сутність та генеза духовності особистості / Мирослав Йосипович Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2009. – Т. 11. – Ч. 5. – С. 50–59.

4. Засекіна Л. В., Засекіна Д. С. Вплив вимірів культури на психічне здоров'я дітей і підлітків: досвід Ізраїлю і можливості його застосування в Україні What is traumatic memory / Лариса Володимирівна Засекіна, Дарія Сергіївна Засекіна // IV Інтернет-конференція. Матеріали тез: Особистість і суспільство: методологія і практика сучасної психології. – Луцьк, 2018. – С. 98-100.
5. Зимянський А. Р. Психологічні умови розвитку моральної самосвідомості підлітків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Зимянський Андрій Романович. – Дрогобич, 2015. – 226 с.
6. Лебедіна О. В. Моральна свідомість особистості / Лебедіна Олена Володимирівна // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. – Вип. 3 (38). – Сєверодонецьк : [СНУ ім. В. Даля], 2010. – С. 128–135.
7. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психолог. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Роман Володимирович Павелків. – К., 2005. – 40 с.
8. Савелюк Н.М. Психосемантика розуміння молитвенного дискурса / Наталія Михайлівна Савелюк // Science and Education A New Dimension. Pedagogy and Psychology. V. (57), Issue: 129. – 2017. – P. 75–78.
9. Табачук Ю. В. Моральна свідомість особистості: психологічні виміри аналізу / Юлія Володимирівна Табачук // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 13. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 497–506.
10. Hofstede, G. Dimensions do not exist – a reply to Brendan McSweeney // *Human Relations*, 55, # 1. – 2001. – P. 1355–1361.

REFERENCES

1. Antsyferova L. I. Sviaz' нравstvennoho soznaniya s нравstvennym povedeniyem cheloveka (po materyalam ysledovaniy Lourensa Kolberha i eho shkoly) / Liudmyla Yvanovna Antsyferova // *Psykholohycheskyi zhurnal*. – 1999. – Т. 20. – № 3. – С. 5–17.
2. Bekh I. D. Vykhovalnna osobystosti: skhodzhennia do dukhovnosti: nauk. vydannia / Ivan Dmytrovych Bekh. – K. : Lybid, 2006. – 272 s.
3. Boryshevskiy M. Y. Sotsialno-psykholohichna sutnist ta geneza dukhovnosti osobystosti / Myroslav Yosypovych Boryshevskiy // *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii*. – K., 2009. – Т. 11. – Ch. 5. – С. 50–59.
4. Zasiiekina L. V., Zasiiekina D. S. Vplyv vymiriv kultury na psykhichne zdorovia ditei i pidlitkiv: dosvid Izrailiu i mozhlyvosti yoho zastosuvannia v Ukraini What is traumatic memory / Larysa Volodymyrivna Zasiiekina, Dariia Serhiivna Zasiiekina // IV Internet-konferentsiia. Materialy tez: Osobystist i suspilstvo: metodolohiia i praktyka suchasnoi psykholohii. – Lutsk, 2018. – S. 98-100.
5. Zymianskyi A. R. Psykholohichni umovy rozvytku moralnoi samosvidomosti pidlitkiv : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07 / Zymianskyi Andrii Romanovych. – Drohobych, 2015. – 226 s.
6. Lebedina O. V. Moralna svidomist osobystosti / Lebedina Olena Volodymyrivna // *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka: zb. nauk. prats.* – Vyp. 3 (38). – Sєvierodonetsk : [SNU im. V. Dalia], 2010. – S. 128–135.
7. Pavelkiv R. V. Rozvytok moralnoi svidomosti ta samosvidomosti v molodshomu shkilmomu vitsi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra. psykholoh. nauk: spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia» / Roman Volodymyrovych Pavelkiv. – K., 2005. – 40 s.
8. Saveliuk N.M. Psykhosemantyka ponymaniya molytvennoho dyskursu / Nataliia Mykhailivna Saveliuk // *Science and Education A New Dimension. Pedagogy and Psychology*. V. (57), Issue: 129. – 2017. – P. 75–78.
9. Tabachuk Yu. V. Moralna svidomist osobystosti: psykholohichni vymiry analizu / Yuliia Volodymyrivna Tabachuk // *Problemy suchasnoi psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohiiienka, Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy / Za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriiivoi*. Vyp. 13. – Kamianets-Podilskiy: Aksioma, 2011. – S. 497–506.
10. Hofstede, G. Dimensions do not exist – a reply to Brendan McSweeney // *Human Relations*, 55, # 1. – 2001. – R. 1355–1361.

Psychological peculiarities of development of students' moral consciousness

Yu. V. Tymosh

Abstract. The article shows the results of theoretical and empirical studies of the levels of development of the students' moral consciousness. Found that the most prevailing is conventional level, which expresses the orientation of students to follow accepted in society norms and rules. This, to a great extent, contributes to the harmonious interpersonal interaction of students, and at the same time inhibits their selfexpression according to their own values. This natural selfexpression contributes to the postconventional level, which is not enough formed among the students and requires the development of psychological-pedagogical technologies for the development of the moral consciousness of young people.

Keywords: *personality (individual), moral consciousness, moral behavior, action, good, evil, moral norms, moral development.*

Психологические особенности развития нравственного сознания студентов

Ю. В. ТЫМОШ

Аннотация. В статье отражены результаты теоретико-эмпирического исследования уровней развития нравственного сознания студентов. Установлено, что наиболее сформированным является конвенционный уровень, который выражает направленность студентов на следование принятым в обществе нормам и правилам. Это, в значительной степени, способствует гармоническому межличностному взаимодействию студентов, но одновременно тормозит их самовыражение в соответствии с собственными ценностями. Такому самовыражению способствует постконвенционный уровень, который у студентов недостаточно сформирован и требует разработки психолого-педагогических технологий для развития нравственного сознания молодежи.

Ключевые слова: *личность, нравственное сознание, нравственное поведение, поступок, добро, зло, нравственные нормы, нравственное развитие.*